

O RELEVANCIJI USTAVNOG NASLIJEĐA SPQR-A I NJEGOVOM ZNAČAJU ZA SUVREMENI KONSTITUCIONALIZAM

Akademik Arsen Bačić*
Prof. dr. sc. Petar Bačić**

UDK: 342.4(091)
34(37):342.01
DOI: 10.3935/zpfz.72.6.01
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: prosinac 2022.

U tekstu se ističe značaj izučavanja povijesnog rimskog ustava, kao sastavnog dijela cjelovite analize izvora ideološkog aparata suvremene ustavnodemokratske države. Autori podsjećaju na metodološki naputak iz T. Mommsenovog Staatsrechta (1875., 2011.) prema kojem navedene studije nisu samo jedinstveni smjer prema razumijevanju SPQR konstitucionalizma i njegova legata, već i pristup koji omogućuje zaključak o rezultatima koji nisu temporalno i sadržajno ograničeni, niti su “toliko usko legalistični kako se najčešće misli”. Zahvaljujući izboru otvorenog i širokog pristupa moderne ustavnopravne analize kojoj je misao vodilja: ustav je kultura (P. Haberle), jača se kontinuitet i vitalnost novih spoznaja o starim temama – vlasti i slobodi, vlasništvu i vlasniku, bogatstvu i siromaštvu, klasnom i besklasnom društvu, kao i o drugim nepromjenjivim konstantama života ustavnog sustava suvremene države i društva.

Ključne riječi: SPQR ; ustav ; konstitucionalizam klasični i moderni ; kriza suvremene ustavnosti

* Dr. sc. Arsen Bačić, redoviti član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zrinski trg 11, 10000 Zagreb; *professor emeritus* Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Domovinskog rata 8, 21000 Split; arsen.bacic@xnet.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6849-1107

** Dr. sc. Petar Bačić, profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Domovinskog rata 8, 21000 Split; petar.bacic@pravst.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6991-8272

Za Marka P.

Amicus est tamquam alter idem

Ciceron¹

1. UVODNA NAPOMENA

Quid hoc ad edictum praetoris! Ovim je riječima Jacques Cujas (1522. – 1590.), povjesničar rimskog prava, navodno odbio primijeniti svoje učenje na suvremene probleme.² Iako potječe iz XVI. st. i možda je apokrifno, Cujasovo je pitanje za istraživača njegova djela *Xaviera Prévosta* dvostruko važno za nastavak ili otvaranje suvremenog dijaloga o klasičnom kanonu. To je Prévost objašnjavao prije svega Cujasovom nesklonošću odvratanju pozornosti, što je tipično za mnoge znanstvenike – tko nije čuo ili izgovorio riječi: “*Zašto bih zbog toga prekinuo svoj posao?*”. Manje očito, ali možda značajnije, čini se da je Cujas inzistirao na tome da su antički i moderni svijet nepovratno razdvojeni, da su sustavi razvijeni prije 1500 godina irelevantni za moderni svijet. Ipak, pitanje o tome – “kakav mogući odnos postoji između rimskog prava i današnjih problema” i dalje ostaje intrigantno, inspirativno i otvoreno. Nema nikakva razloga smatrati

¹ Kad Ciceron piše o prijateljstvu, on kaže: “*Iipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis suae, sed quod per se sibi quisque carus est. Quod nisi idem in amicitiam transferetur, verus amicus numquam reperietur; est enim is qui est tamquam alter idem.*” (“Jer svatko voli samoga sebe, ne zato da bi sam stekao kakvu korist od svog sebeljublja, nego zato što je sam sebi drag; i ako se taj isti osjećaj ne prenese na prijateljstvo, pravi prijatelj se nikada ne bi pronašao; jer on je, takoreći, drugo ja.”). Ciceron, *De Senectute, De Amicitia, De Divinatione*. trans. William Armistead Falconer, Harvard University Press, Cambridge, MA., London, England, 1923., dostupno na: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.%20Amic.%201.3&lang=original> (19. 11. 2022.).

² “Jacques Cujas (1522–1590) bio je vodeći predstavnik pravnog humanizma, intelektualnog pokreta (također poznatog kao *mos gallicus*) koji je uveo ideju evolucije u stvaranje prava. Pripisuje mu se izreka: *Nihil hoc ad edictum praetoris* [“Ovo nema nikakve veze s pretorovim ediktom”]. (...) Tijekom svoje profesorske karijere Cujas je prigrlio humanistički pokret razvijajući povijesnu metodu do njezine najviše razine: zahvaljujući poznavanju antičkih izvora Justinijanove kompilacije smjestio ih je u njihov povijesni kontekst, što je predstavljalo jedno od najvećih odstupanja od srednjovjekovnih metoda. Cujas je bio plodan autor: njegova *Opera omnia* broji deset folio svezaka, koji se bave svim izvorima rimskog prava, također kanonskog prava, feudalnog prava te francuskih običaja i zakonodavstva.” Usp. Prévost, X., *Jacques Cujas (1522–1590)*, u: Descamps, O.; Domingo, R. (ur.), *Great Christian Jurists in French History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019., str. 134 – 148; Prévost, X., *Jacques Cujas (1522-1590), Jurisconsulte humaniste*, Droz, Genève, 2015.

da se više ništa ne može naučiti iz rimske povijesti. Naprotiv. *Historia magistra vitae est*. Prava posebno. Javnog ili privatnog, svejedno. Osobito ustava i ustavnog prava.

Za suvremenu perjanicu klasičnih studija *Mary Beard*³ stari Rim je:

“... još uvijek važan iz vrlo različitih razloga – uglavnom zato što su nam rimske rasprave dale obrazac i jezik koji nastavljaju definirati način na koji razumijemo vlastiti svijet i razmišljamo o sebi... Naravno, zapadna kultura nije baštinik samo klasične prošlosti, niti bi to itko želio. Postoji, na sreću, mnogo različitih utjecaja utkanih u naše kulturno tkivo: judaizam, kršćanstvo i islam samo su tri najočitiija. Ali, barem od renesanse, mnoge od naših najtemeljnijih pretpostavki o moći, građanstvu, odgovornosti, političkom nasilju, carstvu, luksuzu, ljepoti, pa čak i humoru, oblikovane su i testirane u dijalogu s Rimljanima i njihovim pisanjem.”⁴

U našem tekstu otvaramo se upravo prema onom pristupu koji omogućuje zaključak da su za analizu suvremene ustavnodemokratske države i prava još uvijek posebno važne studije i interpretacije povijesnog *rinskog ustava*. Podsjetimo da je još *Theodor Mommsen* (1817. – 1903.) u *Staatsrechtu* tvrdio da rečene studije nisu samo jedinstveni smjer prema razumijevanju načina života jednog starog društva, već i pristup kojega su rezultati daleko od toga da budu

³ Mary Beard jedna je od vodećih svjetskih klasicistica i kulturnih komentatorica. Vrhunski znalac rimske povijesti i umjetnosti, donedavna je predavala klasične studije na Sveučilištu Cambridge. Autorica je bestselera i nagrađivanih knjiga, uključujući *SPQR: Povijest starog Rima* i *Žene i moć: Manifest*. Također je napisala i vodila mnoge televizijske programe, od *Civilizations* i *Meet the Romans* do *The Shock of the Nude*. Živi u Cambridgeu, UK. Poznata je njena dugovječna kolumna *Mary Beard: A don's life* u *Times Literary Supplementu* (TLS). Korespondencija i razmjena tekstova iz TLS kolumne predstavljala je važan dio naše prijateljske i kolegijalne suradnje s profesorom M. Petrakom.

⁴ Beard, M., *SPQR – Povijest starog Rima*, Školska knjiga, Zagreb, 2018., str. 552. O kratici SPQR v. i odrednicu: “Kviriti (lat. *Quirites*), prastari naziv za Rimljane, odnosno za pripadnike plemena koje je osnovalo Rim. Podrijetlo je naziva nejasno (možda od *covirium*: skupština muževa), a legendarni im je eponim bog Kvirin (*Quirinus*). U službenim formulama naziv se dugo održao (*Populus Romanus Quiritium*, ili *Senatus Populusque Quiritium Romanorum – SPQR*), a u klasično doba označavao je punopravnoga rimskoga građanina.” V. Kviriti, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2021., dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34920> (19. 11. 2022.).

ograničeni, naime nisu baš – “toliko usko legalistični kako se najčešće misli”.⁵ Zahvaljujući toj otvorenosti i širini pristupa, suvremene ustavnopravne analize koje stupaju pod zastavom: *ustav je kultura*⁶, jačaju kontinuitet i vitalnost novih spoznaja starih tema o vlasti i slobodi, vlasništvu i vlasniku, bogatstvu i siromaštvu, klasnom i idealu besklasnog društva, itd.

Za jednoga od vodećih živućih njemačkih konstitucionalista *Petera Haberlea* “spoznajni dobitak paradigme ustav kao kultura” jest svijest da

“...Ustav nije samo pravni poredak za pravnike, da ga oni tumače prema starim i novim pravilima umijeća – on djeluje bitno i kao vodič za nepravnike: za građanina. Ustav nije samo pravnički tekst ili normativno djelo pravnika, nego također i izraz stanja kulturnog razvoja, sredstvo kulturnog samoprikazivanja nekog naroda, zrcalo njegove kulturne baštine i temelj novih nada.”⁷

Evidentno je da u javnom životu suvremene države i društva više nema jakih i uglednih figura kakvi su primjerice u *herojskom dobu* razvoja ustavnosti bili *founding fathers* Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, George Washington, John Adams, Thomas Jefferson i drugi, a koji su s razlogom uzimali i rabili nadimke rimskih *les notables*, povijesnih *ustavnih persona* (Hamilton, Madison i Jay objavljivali su tako pod pseudonimom *Publius*, Washington je u svojoj publicistici koristio pseudonim *Cincinnatus*, Adams je bio *Cicero*, Jefferson *Epicurus*, itd.).⁸

⁵ Mommsen, T., *Römisches Staatsrecht*, 1875., online izdanje Cambridge University Press, Cambridge, 2011. (19. 11. 2022.).

⁶ Haberle, P., *Ustavna država*, Politička kultura, Zagreb, 2002., v. poglavlje *Ustav kao kultura*, u kojemu autor raspravlja o natuknicama: ustav kao javni proces, ustavni nauk kao kulturna znanost, pravna usporedba kao kulturna usporedba, str. 220 – 235.

⁷ *Ibid.*, str. 232.

⁸ *Publius Valerius Publicola* bio je jedan od osnivača Republike, rimski konzul, umro je 503. pr. n. e. *Lucius Quinctius Cincinnatus*, rođen 519. pr. n. e., rimski državnik i patriot zaslužan za obranu Republike. *Marcus Tullius Cicero*, rimski pravnik, pisac, orator i konzul glasovit po svojim govorima u obrani Republike. Nakon sukoba s Antonijem proglašen državnim neprijateljem i smaknut 43. pr. n. e. *Epicurus*, grčki filozof kojega je najviše popularizirao njegov sljedbenik rimski pjesnik i filozof Tit Lukrecije Kar koji je bio Jeffersonova veza s Epikurom. Usp. *What the Founders Learned From the Greeks and Romans*, podcast: Richard, C. et al., 8. 12. 2020., dostupno na: <https://constitutioncenter.org/news-debate/podcasts/what-the-founders-learned-from-the-greeks-and-romans> (27. 11. 2022); Isenberg N.; Burnstein A., *The Problem of Democracy – The Presidents Adams Confront the Cult of Personality*, Penguin, New York, 2020., str. 576.

Ugledni društveni prvaci su kao *les notables* dominirali u javnom diskursu razvijajući nova tumačenja fundamentalno egzistencijalnih pitanja razvoja države i društva, politike i prava.⁹ Njihov izbor klasičnih tema javnog diskursa (vlast i sloboda, vlasništvo i vlasnik, bogatstvo i siromaštvo, klasno društvo i utopije...) i dalje ostaje živi izvor kontroverzi javnog i privatnog prava moderne ustavnodemokratske države. Taj narativ uvelike ispunjava upravo pojmove *starog i modernog konstitucionalizma*.¹⁰

U svojoj enciklopedijskoj, “renesansnoj” širini poznavanja prava, njegove povijesti, autora, tema i kontroverzi, profesor *Marko Petrak* (1972. – 2022.) razvijao je temeljitu i duboku spoznaju o sadržaju i predmetu rimskog prava, *in ultima linea* i o rimskom javnom pravu i konstitucionalizmu. Imajući sve to u vidu, ovaj tekst posvećujemo uspomeni na njega i doprinosu jačanja klasičnih pravnih disciplina na našim fakultetima.¹¹

2. O POJMOVIMA “STARI” I “MODERNI” KONSTITUCIONALIZAM (*CONSTITUTIONALISM ANCIENT AND MODERN*)

Tijekom akademske 1938/39. godine američki pravni povjesničar *Charles Howard McIlwain* (1871. – 1968.) održao je na Sveučilištu Cornell šest predavanja čija je “specijalna svrha” bila da pred skorom eksplozijom pužajuće međuratne krize (1918. – 1940.) podigne moralni standard političkog, poslovnog i socijalnog života slobodnih država zapadnog svijeta. Objavljena neposredno prije izbijanja Drugoga svjetskog rata, knjiga pod naslovom *Constitutionalism ancient and modern* (1940.) bila je svojevrsni *sonnet d’alarme* za nadolazeću fašističku i nacističku pošast.¹²

⁹ Richard, C. J., *Twelve Greeks and Romans Who Changed the World*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2003., str. 1 *et passim*; Sennett, R., *Nestanak javnog čovjeka*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2015.

¹⁰ McIlwain, C. H., *Constitutionalism Ancient & Modern*, Cornell University Press, Ithaca, 1947., str. 180; Bačić A., *Konstitucionalisti klasični i moderni*, Pravni fakultet u Splitu, Split, 1996., str. 207.

¹¹ Held, H.-R., *In memoriam Marko Petrak (1972. – 2022.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 72, br. 3, 2022., str. 947 – 954.

¹² McIlwain, C. H., *op. cit.* u bilj. 10, p. vi; Loewenstein, C., *Review: Constitutionalism, Ancient and Modern. By Charles Howard McIlwain*, *American Political Science Review*, vol. 34, br. 5, 1940., str. 1000 – 1002; Strauss, L., *McIlwain, Ch. Howard, Constitutionalism, Ancient and Modern (Book Review)*, *Social Research*, vol. 9, br. 1, 1942., str. 149 – 151. V. Bačić, A., *Klasici moderne debate o konstitucionalizmu: C. H. McIlwain, C. J. Friedrich i F. A. Hayek*, *Politička misao*, vol. 36, br. 1., 1999., str. 140 – 152.

McIlwainova knjiga daje pregled svih važnih etapa u razvoju konstitucionalizma koje su najrelevantnije “za političke probleme s kojima se svijet tada suočavao” (str. vii). Nakon preliminarne rasprave u koju je prikladno umetnuta skica osebujnog karaktera engleskog konstitucionalizma (s pregledom konstitucionalističkog doprinosa *Painea*, *Bolingbrokea* i *Burkea*), autor opisuje “antičku koncepciju ustava” (Platon), te posebno “konstitucionalizam Rima” koji je kod McIlwaina dobio mjesto inkubatora ideja o odnosu *gubernaculuma* (politike) i *jurisdikcije* (prava) te njihova utjecaja na “engleski konstitucionalizam u srednjem vijeku” (*Bracton* i *Fortescue*); na “prijelaz iz srednjeg vijeka u modernu” (tudorsko razdoblje) te na “moderne probleme konstitucionalizma”. Knjigu je McIlwain pisao s uvjerenjem da staro razlikovanje između pravnih procedura (*jurisdictio*) i procesa sile (*gubernaculuma*) još uvijek vrijedi, a da naše opredjeljenje za pravne procedure predstavlja sudbinski korak u evoluciji ljudske civilizacije.

Reprezentativnoj projekciji nacionalizma *Otta Friedricha von Gierkea* (1841. – 1921.) koji je u četiri sveska monumentalnog djela *Das deutsche Genossenschaftsrecht*, (1868. – 1913.) tvrdio da se ustavne slobode njemačkog naroda “prate unatrag do institucija germanskih plemena, kako ih je opisao *Tacit*”, Mc Ilwain je suprotstavio gledište da se izvori modernog konstitucionalizma moraju tražiti “u republikanskom gradu Rimu, a ne u šumama Njemačke”. Prema McIlwainu, razdjelnicu “između antičke i moderne koncepcije konstitucionalizma” treba tražiti “...u razdoblju između *Aristotela* i *Cicerona*”. Kako bi ilustrirao ovo “moderno” gledište, rimskog ili stoičkog podrijetla, on s posebnim naglaskom citira Ciceronovu izjavu da “nijedna država ne može donijeti bilo kakav obvezujući zakon koji bi odstupao od [prirodnog] zakona”.¹³

Prvo što treba istaknuti o McIlwainovoj knjizi je činjenica da ona predstavlja važan doprinos diskusiji o važnim pitanjima državne organizacije u kojoj se stoljećima sukobljavaju *volja* shvaćena kao arbitrarna vlast bez ustavnih ograničenja i *pravo* koje autor razumije kao brigu i priznanje ljudskih prava i temeljnih principa te institucija za njihovo ostvarivanje. Tu je višestoljetnu borbu McIlwain dokazivao medievalnom distinkcijom između *gubernaculuma* i *jurisdikcije*, gdje prvo podrazumijeva atribucije vlasti koje su pravo vladara, dok drugo označuje pravne granice diskrecijske vlasti.

Drugo, McIlwain je ustrajno posvećivao veliki interes kontinuiranoj tradiciji rimskih republikanskih koncepcija, u kojima *lex* kao najviši oblik artikuliranog prava u rimskoj hijerarhiji pravnih izvora još od vremena *Comitia Curiata* crpi svoju snagu iz volje naroda. Ocjenjujući doprinos McIlwaina, *K. Loewenstein*

¹³ McIlwain, C. H., *op. cit.* u bilj. 10, str. 43.

primjećuje da je tu derivaciju, koja se održala usprkos apsolutističkim pojmovima, posebno osvijetlila Justinijanova kodifikacija. U tom smislu Loewenstein i zaključuje da:

“... *lex* u glasovitoj sentenci *Quod principi placuit legis habet vigorem* nesumnjivo znači formalni zakonski akt narodnih skupština republikanskog podrijetla, zadržan kao vrhovna mjera dugo nakon stvarnog nestanka *Comitiae* kao praktične institucije.”¹⁴

Ta “vrhovna mjera” postat će kasnije *pisani ustav* kao “akt najviše pravne snage” koji će upravo svojim oblikom kao *specifičnom razlikom* obilježiti iskorak u evoluciji ustavnosti. Pokušat ćemo u najkraćim crtama pokazati da je njegov moderni oblik, unatoč njegovoj vrijednosno pozitivnoj orijentaciji, idealizmu i simboli, danas pod permanentnim napadom *strijela i kanonada silovite sudbine*. Takvi napadi otkrivaju i potenciraju unutarnje slabosti i krizu ustavnosti (*malaise constitutionnel*), stanje koje postaje sve ozbiljnija prepreka daljnjem razvoju ustavne demokracije našeg doba. No, takav proces i događaji nisu nikakva novina; u okvirima svojeg ustavnog vremena isti su zabilježeni još u rimskim kronikama, samo u drugom obliku i intenzitetu. Kao dio iskustvene prtljage ustavnosti oni su trajna opomena i lekcija graditeljima budućnosti. Nije li zato Ciceron govorio da je: *povijest učiteljica života?*¹⁵

3. RIMSKI DOPRINOS KONSTITUCIONALIZMU

Rimski doprinos teoriji i praksi konstitucionalizma sažeo je u svojoj *Povijesti rimske republike Polibije* (o. 201. – o. 120. pr. n. e.). Svoj prikaz grčki historičar Republike i “njenog mediteranskog kruga” izlaže u nekoliko dijelova njegovih *Historija* u kojima su u 40 knjiga (sačuvano samo prvih pet) prikazani događaji koji prate uspon Rima 264. – 144./43. pr. Kr.¹⁶ Prema Polibiju, rimski doprinos

¹⁴ Loewenstein, C., *op. cit.* u bilj. 12, str. 1000 – 1002.

¹⁵ Straumann, B., *Crisis and Constitutionalism: Roman Political Thought from the Fall of the Republic to the Age of Revolution*, Oxford University Press, New York, 2016.; Gerhardt, M. J., *Crisis and Constitutionalism*, Montana Law Review, vol. 63, 2002., str. 277 – 299; Balkin J. M., *The Recent Unpleasantness: Understanding the Cycles of Constitutional Time*, Indiana Law Journal, vol. 94, 2019., str. 253 – 293. V. *historia (est) magistra vitae*, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2021., dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25759> (19. 11. 2022.).

¹⁶ *Polibije*, <https://hrvatski.en-academic.com/61978/Polibije>; Vile, M. J. C., *Constitutio-*

konstitucionalizmu kao njegova “vodeća misao” sastoji se od: (i) načela provjere i ravnoteže, (ii) doktrine narodnog suvereniteta, te (iii) načela višeg zakona ili doktrine prirodnog zakona, ili doktrine ograničene vlade. Početno načelo koje je *Polibije* obrazlagao u svojoj *Povijesti rimske republike* bilo je zapravo prvo izlaganje načela provjere i ravnoteže u ustavno-političkoj teoriji uopće. U rimskoj su *politei*, koja je tek kasnije nazvana država, konzuli predstavljali monarhiju, senatori aristokraciju, a narodne skupštine demokraciju; u praksi su se ta tri suprotstavljena elementa međusobno kontrolirala i tako davala uravnotežen karakter sustavu.¹⁷

Ipak, najveći se doprinos Rima može tražiti u elaboriranju “prvih načela” ustavne vlade: načelu narodnog suvereniteta, načelu prirodnog prava, odnosno načelu ograničene vlade. Načelo prema kojem je narod bio isključivi izvor pravnog autoriteta postalo je tako temeljni dio rimskog konstitucionalizma koje ni Justinijanova kodifikacija iz VI. st. nije više mogla izbrisati iz rimskog prava. Širenje rimskog prava diljem Europe ovo je načelo učinilo temeljnim u političkoj i pravnoj literaturi srednjeg vijeka.¹⁸

Najgorljiviji eksponent doktrine prirodnog prava bio je *Marcus Tullius Cicero* (106. – 43. pr. n. e.). U svojem najutjecajnijem djelu *De Republica* istinsko pravo definira kao

“... ispravni razum u suglasnosti s prirodom: ono je univerzalno primjenjivo, vječno i nepromjenjivo... Ni Senat ni narod nas ne mogu osloboditi od njegovih obligacija... niti danas postoje, niti će sutra biti različitih zakona u Rimu i Ateni, postoji jedan vječni i nepromjenjivi zakon koji će vrijediti za sve narode i za sva vremena, kao što je Bog jedini gospodar i vladar, tvorac toga zakona, njegov promulgator i izvršujući sudac... Sveta je obveza ne pokušavati donositi zakone koji bi bili u kontradikciji s tim pravom.”¹⁹

alism and the Separation of Powers, Liberty Fund, Indianapolis, 1998., str. 58 – 83; Lloyd, M. D., *Polybius and the Founding Fathers: the separation of powers*, dostupno na: <https://mllloyd.org/mdl-idx/polybius/polybius.htm> (19. 11. 2022.).

¹⁷ Vile, M. J. C., *op. cit.* u bilj. 16, str. 58 – 83.

¹⁸ McIlwain, C. H., *op. cit.* u bilj. 10, str. 41 *et passim* (Ch. III. *The Constitutionalism of Rome and Its Influence*, Ch. IV., *Constitutionalism in the Middle Ages*, Ch. V., *The Transition from Medieval to Modern*).

¹⁹ Cic., *On the Republic*, III, 22, dostupno na: <http://www.attalus.org/cicero/republic1a.html> (3. 12. 2022.).

U obrani republikanskih načela Ciceron nije oklijevao pred rimskim sudovima zahtijevati poništavanje odluka rimskog Senata kada je ovaj, prema njegovom mišljenju, kršio načela prirodnog prava. Rimsko je *parlamentarno pravo* poznavalo običaj da se u zakone ugrađuje klauzula koja je naglašavala da svrha zakona nije povreda sakrosantnoga ili pravnog (*ius*). Priznate granice zakonodavne vlasti pretpostavljale su karakter pisanog temeljnog zakona ili pisanog ustava. *Ius* je dakle imao superiorniji karakter od zakona. U jednom od svojih poznatih govora Ciceron se pita:

“Što je to suprotno od prava? Jedna klauzula (*adscriptio*) kaže da je to nešto – inače se ne bi prikazivalo kao suprotnost svih naših zakona. Zato vas pitam – ako narod naredi da budem vaš rob, ili da vi budete moj, bi li usvajanje, utvrđenje i prihvaćanje toga bilo ispravno?”²⁰

Ovdje je Ciceron definitivno najavio doktrinu o višem zakonu koji će biti brana i zaštita prava čovjeka od zakonodavnih akata legislature. Zagovaranjem i obranom ustava u XVIII. st. navedena će doktrina jasno oblikovati smisao i poslanje pisanog ustava kao osnove američke i francuske revolucije i temelj moderne ustavne demokracije.

U stoljećima svog postojanja Rim je postupnim diferenciranjem *ius publicum* od širokog corpusa *ius privatum* objektivno izgradio i jačao jamstva privatnih vlasničkih i drugih prava svojih građana. Povijest je pokazala da su razliku između fundamentalnog i ordinarnog prava poznavali jedni i drugi – i Grci i Rimljani. U grčkom *polisu* i u rimskoj Republici postojala je razlika između različitih vlasti i njihovih pravila. Grčki je polis pravio razliku između *politeie* i *nomoi*, kao što je Rim poznao razliku između vlasti *rem publicam constituere* i vlasti *leges scribere* i njihovih pravila. Ipak, ni grčki polisi ni Rim nisu otišli toliko daleko da tu razliku materijaliziraju konstitucionalizacijom temeljnog, ustavnog zakona u pisanom dokumentu koji bi imao veću pravnu snagu od običnih zakona. Ta formalna, ali ne i supstancijalna razlika, izbljedjet će tek u nadolazećim stoljećima. Pokazat će se primjerice da su rimsko pravo i mnogobrojni koncepti materijalnog rimskog ustava uvelike utjecali na englesku ustavnost, kao i na uspostavu Sjedinjenih Američkih Država (SAD) kao prve moderne ustavodemokratske republike.²¹ Tako su u XVIII. st. uvjerljive komparativističke pouke

²⁰ Cic., *Pro A. Caecina*, 33, 95-96.

²¹ Pellegrino, P., *The Virtue of Roman Law and its Influence on U.S. Constitution and Jurisprudence*, u: *Digital Transformation: The Harmonic Convergence of People, Culture, Proce-*

Polibija o oblicima državnog ustava bile najpouzdaniji orijentir američkim utemeljiteljima (*founding fathers*) kako bi, kao istraživači političke povijesti, uzroka i posljedica korištenja moći, sile i vlasti i njihovih granica, mogli shvatiti da je

“...glavni uzrok uspjeha ili obrnuto u svim stvarima oblik državnog ustava; jer iz njega kao iz glave fontane ne samo da izviru, nego se i ostvaruju svi njihovi nacrti i planovi.”²²

3.1. Republikanski rimski ustav kao uzor američkog konstitucionalizma

Prije donošenja *Ustava Sjedinjenih Američkih Država* (1787) *founding fathers* su se okupili u Philadelphiji kako bi prepravili stari konfederalni ugovor i priredili temelje novog, savršenijeg saveza. Argumenti za novi ustav iznosili su se na samoj Ustavotvornoj konvenciji, ali i na stranicama mnogobrojnih javnih i privatnih publikacija od kojih su najpoznatiji svakako bili oni pod naslovom *Federalist Papers* (Federalistički spisi).²³ U tom najznačajnijem izvoru američke ustavnopolitičke misli navode se ideološki izvori *kritički probuđene javnosti* (*J. Habermas*) koja je smatrala da u konstrukciji nove američke ustavnosti vrlo istaknuto mjesto trebaju imati klasici političke i pravne misli, ponajviše rimski.

Kada se analiziraju idejni uzori američkih utemeljitelja lako je uočiti da je fokus interesa bio daleko više na rimskoj Republici nego na atenskoj demokraciji ili bilo kojem drugom grčkom polis. Tvorce američkog Ustava posebno su zanimali uzroci propasti rimske Republike, koja se smatrala glavnim ustavnim problemom za koji treba naći lijeka kako bi se spriječilo da nova država pretrpi sličan pad. Stoga je upravo Rim, a ne Atena, iznjedrio održivu ustavnu misao s prikladnim ograničenjima zakonodavne vlasti i moći sudaca.²⁴

Founding fathers su najviše ideja pronašli u djelima Polibija i Cicerona. *Polibije* je vjerovao da je za veličinu Rima ponajviše zaslužan njihov politički sustav pa ga identificira jedinstvenim, drugačijim i konačno boljim od sustava svih drugih država. Svoju šestu *Knjigu povijesti* Polibije započinje opisom tri vrste jednostavnog ustava – monarhije, aristokracije i demokracije – te njihove pri-

ss, and Technology in the New Normal, ToKnowPress, dostupno na: <https://ideas.repec.org/h/tkp/mklp22/72.html> (3. 12. 2022.); Lloyd, M. D., *op. cit.* u bilj. 16.

²² Polybius, *The Histories*, VI, 2.8-101.

²³ Bailyn, B., *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 2017., str. 432.

²⁴ Straumann, B., *op. cit.* u bilj. 15, str. 414; Ricks, T. E., *First Principles: What America's Founders Learned from the Greeks and Romans and How That Shaped Our Country*, Harper, New York, 2020., str. 415.

rodne tendencije prema degeneraciji, nakon čega jedan sustav smjenjuje drugi u ciklusu. Stabilnija od bilo kojeg od ovih jednostavnih oblika je mješavina sva tri, što znači da postojeći elementi uravnotežuju jedan drugoga, tvoreći “mješoviti ustav”. Ciceron u svojoj *Republici* također izlaže ove teorije i slaže se da je najpoželjnija vladavina “ujednačena i razumna mješavina tri jednostavna oblika u njihovom najboljem izdanju”.

Hamilton, Madison i Jay su u *Federalist Papers* (pod pseudonimom Publius) koristili su se različitim nazivima za Republiku (Liga, Konfederacija, Commonwealth i Unija), ne otkrivajući precizne kriterije za njezinu definiciju. Elementarna definicija koja se pojavljuje jest jednostavno *ne-monarhija*. Republika bi mogla biti predstavnička, ali ne i izravna demokracija u kojoj ljudi izravno glasuju o svemu. U suštini, republika je država, suverena i ujedinjena vlastitom voljom, gdje se proces upravljanja smatra javnom stvari (*res publica*). Pojam republike *founding fathers* su spominjali daleko češće od pojma *demokracije*, moguće zato jer je izraz “demokracija” nosio drevnu stigmiju vladavine rulje (ohlokracije – *ὀχλοκρατία*). Pojmom se koristio Polibije, zbog bojazni da će sva demokracija degenerirati u vladavinu gomile. Riječ “demokracija” uporabljena je u *Federalističkim spisima* tek deset puta, “politea” samo tri, a “republika” više od 150 puta, što je jasno učinilo prvim izborom utemeljitelja. Odabirom mješovitog ustava oni su prihvatili rimski primjer, a njime su promovirali i federalnu, savršeniju uniju, koja će nakon 1787. godine zamijeniti raniji konfederalni savez.

Jedna primjedba povjesničara Gilberta Chinarda (1881. – 1972.) u njegovoj biografiji Johna Adama možda najbolje opisuje gorljivu posvećenost *founding fathersa* klasičnim rimskim uzorima. Naime, tijekom rada na tekstu Ustava govornici su se toliko nebrojeno puta pozivali na rimske uzore, da je iznervirani Benjamin Franklin u jednoj prigodi sasvim zajedljivo komentirao kako je Konvencija bila na putu da se pretvori u maratonski skup blagolagoljivih *scolae grammaticales* klasičara.²⁵ Na kraju, toliko hvaljeni republikanski oblik vlasti u Rimu je zbog stalnih i otvorenih poremećaja u funkcioniranju političkog i ekonomskog života, unutarnjih previranja, ekonomskog stagniranja, pobuna robova i razdora u vojsci, potonuo u vrtlog nasilnih tranzicija koje su u razdoblju do 27. pr. n. e. konačno dovele do sloma republikanske vlasti.

²⁵ Chinard, G., *Honest John Adams*, Peter Smith, Gloucester, MA., 1964. (reprint, 1976.), cit. prema Lloyd, M. D., *op. cit.* u bilj. 16.

4. KRIZA SUVREMENE USTAVNOSTI I RAZUMIJEVANJE USTAVNOG VREMENA

Nakon nasilnih događaja na Kapitolu 6. siječnja 2021. godine senatorica *Amy Klobuchar* i drugi podsjetili su da Amerikanci imaju “republiku”, ali samo dotle dok je budu mogli očuvati. No, pravi izvor ovog citata je dnevnik koji je vodio *James McHenry* (1753. – 1816.) dok je bio delegat Marylanda na Ustavotvornoj konvenciji. Na stranici na kojoj je zabilježio događaje posljednjega dana konvencije – 18. rujna 1787., *McHenry* je napisao:

“Jedna je gospođa pitala dr. Franklina: onda, doktore, što imamo, republiku ili monarhiju? – Republiku, naravno, ako je možete sačuvati.”²⁶

Na sreću, zabrinutost američke javnosti, koja je pratila zbivanja na Philadelphijskoj konvenciji, da će mlada američka republika imati kratak život i da će se brzo ugasiti, pokazala se neutemeljenom. Unatoč traumi rata između Sjevera i Juga, federalista i konfederalista te drugim teškim podjelama nacije, SAD je opstao sve do danas. Riječ je o više od 200 godina trajanja jedne ustavne demokracije. Ali danas se ova najstarija i najuspješnija ustavna demokracija zajedno s ostatkom svijeta suočava sa sve dubljom ustavnom i političkom krizom. U takvim okolnostima političari i građani ponovno u povijesti traže moguće odgovore za budućnost. Nudi li prošlost starih država moguće odgovore na suvremenu političku krizu koja trese globalnu i nacionalnu zajednicu? Kako razumjeti ono što se danas događa u SAD-u i općenito u svijetu ustavnih demokracija? Američka republika nije samo “kći Rima, nego je poput Rima... sada je stara država čiji građani ne poznaju drugi oblik vladavine”.²⁷

²⁶ Levy, J., “A republic if you can keep it”: *Elizabeth Willing Powel, Benjamin Franklin, and the James McHenry Journal*, Blog: *Unfolding History*, Manuscripts at the Library of Congress, 6. 1. 2022., dostupno na: <https://blogs.loc.gov/manuscripts/2022/01/a-republic-if-you-can-keep-it-elizabeth-willing-powel-benjamin-franklin-and-the-james-mchenry-journal/> (19. 11. 2022.).

²⁷ Watts, E. J., *The Fall of Rome and the Lessons for America*, *Time*, 15. 12. 2018., dostupno na: <https://time.com/5478197/the-fall-of-rome-and-the-lessons-for-america/> (19. 11. 2022.); Watts, E. J., *Mortal Republic: How Rome Fell Into Tyranny*, Basic Books, New York, 2018., str. 352; Mellor, R., *Review: Watts, E., The Eternal Decline and Fall of Rome: The History of a Dangerous Idea*, *Los Angeles Review of Books*, 8. 10. 2021.

Razlozi i događaji koji prethode otvaranju aktualne ustavne krize u prvom desetljeću XXI. st. nalikuju na događaje iz kronika rimske republike na zalazu.²⁸ Da bi se razumjelo ono što se danas događa u SAD-u i drugim ustavnim demokracijama, taj zbiljski “očaj zbog budućnosti demokracije u Americi” i drugdje, profesor ustavnog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta Yale *Jack M. Balkin* kritički promišlja u sljedećem smjeru:

“Godine 2016. dogodilo se je ono čega su se tvorci američkog Ustava i pribojavali, unatoč svim naporima konstrukcije mjera predostrožnosti da spriječe nevolje. Sjedinjene Države su izabrale demagoga Donalda Trumpa za predsjednika. Ironično, došao je do moći upravo zahvaljujući *Elektorskom kolegiju* za koji su se *Framersi* nadali da će spriječiti demagoge da ovladaju predsjedničkom pozicijom... Trumpovi demokratski protivnici upozorili su da će on, ako ga se ne zaustavi, ponovno pokušati izmanipulirati nadolazeće izbore 2020. kako bi ostao na vlasti.”²⁹

Balkin (zajedno sa *Sanfordom Levinsonom*) razlikuje političke krize od ustavnih kriza.³⁰ Političke krize su borbe za vlast unutar ustavnog sustava. Ustavne krize su takve borbe za vlast koje Ustav ne uspijeva zadržati unutar ustavnog sustava. Pobuna demagoga od 6. siječnja 2021. ispunjava pak Levinsonove i Balkinove kriterije za treću vrstu ustavne krize, a to su oni događaji u kojima ljudi idu dalje od protesta protiv vladine politike i pribjegavaju pobunjeničkom

²⁸ Matyszak, P., *Chronicle of the Roman Republic: The Rulers of Ancient Rome from Romulus to Augustus*, Thames & Hudson, London, 2008., str. 240.

²⁹ Balkin, J. M., *op. cit.* u bilj. 15, str. 253 *et passim*; Balkin, J. M., *A Symposium on Jack M. Balkin's The Cycles of Constitutional Time. How to Do Constitutional Theory While Your House Burns Down*, Boston University Law Review, vol. 101, 2021., str. 1723.

³⁰ U koautorskom djelu *Democracy and Dysfunction* (2019.) Balkin i Levinson propituju odnos između demokracije i disfunkcionalnosti u SAD-u te rasvjetljavaju temeljne uzroke akutne krize i njezino značenje za suvremenu američku demokraciju. Knjiga predstavlja njihovu intenzivnu korespondenciju i interpretaciju političkih trzavica nakon izbora 2016. i Trumpove prve godine na vlasti. Iako se autori ne slažu oko opsega krize i potrebnog lijeka, obojici je jasno da će Amerikanci – i svijet – još mnogo godina živjeti s posljedicama ovog ključnog razdoblja. Dok je za Levinsona američki Ustav suštinski manjkav pa se zauzima za novu ustavnu konvenciju, Balkin smatra da je SAD zahvatio proces ustavnog truljenja pa sugerira manje radikalna rješenja. Obojici je imperativ razumjeti uzroke krize kako bi se moglo preduhitriti sljedećeg demagoga i njegov pokušaj obmane naroda. Usp. Levinson, S.; Balkin J. M., *Democracy and Dysfunction*, The Chicago University Press, Chicago, 2019., str. 218.

nasilju. Ako je tako, postavlja se pitanje je li kriza s početka 2021. godine gotova? Sadašnje stanje u Sjedinjenim Američkim Državama je pomalo “poput pomrčine”, piše Balkin, ali daleko neugodnije. I nastavlja:

“Da bi shvatili što se danas događa u Americi, moramo razmišljati u smislu političkih ciklusa koji međusobno djeluju jedni na druge i stvaraju kako veličanstvena, ali jednako tako i mračna vremena.”³¹

Imperativ o nužnosti “razmišljanja u smislu političkih ciklusa” približio je Balkina i Levinsona klasiku rimske povijesti – *Polibiju*, velikom uzoru *founding fathersa*, prije svega zbog njegove interpretacije političkog iskustva Rima kojom je razlagao konceptualne kategorije grčke filozofske misli na ‘inozemni’ rimski kontekst. Pritom ih posebno privlači Polibijeva teorija da su oblici vladavine podložni procesu *metabolai* (transformacija), zvanom *anakikloza* (ciklus), prema kojem je svaki od tri zavisna dijela – *monarhija*, *aristokracija*, *demokracija* – predodređen na neizbježnu degeneraciju, a koji se onda u punini ponavljaju na kružni način.³²

4.1. Recepcija Polibijeve teorije ciklusa (*ἀνακύκλωσις*, *anacyclosis*) u suvremenoj interpretaciji ustava³³

Kao historiograf Polibije bilježi uspon Rima na vrh političke moći u II. st. pr. n. e. Njegov interes nije ograničen samo na detaljno opisivanje vojnih i politič-

³¹ Balkin, J. M., *op. cit.* u bilj. 15, str. 254.

³² Trompf, G. W., *The Polybian Anacyclosis or Cycle Of Government*, u: *idem*, *The Idea of Historical Recurrence in Western Thought*, University of California Press, Berkeley, 1979.; Carsana, C., *Polybius and Roman Political Culture*, u: Arena, W. et al. (ur.), *A Companion to the Political Culture of the Roman Republic*, Wiley, Hoboken, 2021., str. 107 – 124.

³³ “Teorija *anacikloze* (*ἀνακύκλωσις*) predstavlja vrhunac starogrčke političke misli o evoluciji političkih zajednica. To je ‘jedinствена teorija’ političke povijesti utoliko što pokušava objasniti evoluciju i raspad svih vrsta režima, uključujući demokraciju. Teorija je najjasnije i najsazetije izražena u spisima povjesničara Polibija, iako su mnoge aspekte teorije opisali raniji mislioci poput Platona i Aristotela. Polibijev model, koji je Machiavelli prepoznao zbog moći objašnjavanja, proučavali su *očevi utemeljitelji* Sjedinjenih Država i duboko je utjecao na njihovu viziju republike...” Riječ *anacikloza* različito se prevodi kao “ciklus političke revolucije” i “ciklus ustava”. Ukratko, teorija tvrdi da svaki od šest arhetipova režima koje su Grci identificirali i koje još uvijek koristimo (monarhija, tiranija, aristokracija, oligarhija, demokracija i ohlokracija ili vladavina rulje) predstavljaju različite faze jednoga dugog procesa političke evolucije. V. The Anacyclosis Institute, *What is Anacyclosis?*, dostupno na: <https://anacyclosis.org/portfolio/what-is-anacyclosis/> (19. 11. 2022.).

kih događaja, nego uključuje i složena pitanja političke teorije kao što je *teorija mješovitog ustava* koja će, pod Ciceronovim utjecajem, postati temeljni dio moderne političke doktrine, najprije u Engleskoj od sredine XVI. do sredine XVIII. st., a onda i dalje. U VI. knjizi *Povijesti Polibije* je raspravljao o različitim ustavima u više političkih sustava jer je ustav smatrao glavnom odrednicom zbivanja na društveno-političkom polju, a time i glavnom odrednicom uspona Rima na poziciju najmoćnije sile svijeta. Na ovom mjestu Polibije razvija posebnu teoriju ustavnih promjena. Sažeti prikaz daje sljedeću sliku: s jedne strane, postoje tri pozitivno vrednovana ustavna tipa (monarhija, aristokracija, demokracija), a s druge strane njihovi degenerirani oblici (tiranija, oligarhija i ohlokracija). Početna točka ustavnog ciklusa bilo kojeg političkog sustava promatra se kao prirodno stanje koje je već hijerarhijski strukturirano (*μοναρχία*). Nakon što je monarhija (kraljevstvo) evoluirala iz ovog prirodnog stanja, tri ‘dobra’, tri ‘loša’ ustava i jedan predržavni tip ustava nasljeđuju jedni druge u kontinuiranom, zakonitom ciklusu. Taj poredak je: monarhija, kraljevstvo, tiranija, aristokracija, oligarhija, demokracija, ohlokracija, monarhija... itd.

Prijelazi s jedne vrste ustava na drugu unutar političkog sustava regulirani su zakonima. Za bilo koju specifičnu vrstu ustava, Polibije je u stanju zakonito izvesti sljedeći tip iz skupa svih mogućih ustavnih tipova. Stoga su zakoni koji upravljaju političkim sustavom oni zakoni koji se odnose na prijelaz s jedne vrste ustava na drugu. Takvi se zakoni nazivaju ‘zakoni nasljeđivanja’. I kod Polibija oni su deterministički, a ne zakoni vjerojatnosti.³⁴

Početak je u obliku vladavine jednog čovjeka. Monarhija degenerira u tiraniju, a kada zloporabe tiranina postanu prevelike, najjači se okupljaju i svrgavaju ga. Uspostavlja se aristokracija ili vladavina nekolicine odabranih. No i ovdje prvaci počinju zlorabiti svoju moć, a sustav degenerira u oligarhiju. Suočeni s ovim očiglednim zlouporabama, ljudi odlučuju preuzeti vlast u svoje ruke i uspostaviti demokraciju. Međutim, i ovaj sustav ima svojih mana i sklon je manipulacijama. Tijekom vremena demokracija degenerira u ono što je Polibije nazvao “ohlokracijom” ili vladavinom gomile. Kad nasilna rulja na ulicama započne svoj rušilački pohod, demokracija nestaje. Javljaju se opasni demagozi koji dodatno raspaljuju mase. Često to može rezultirati kaosom, nasiljem, čak i građanskim ratom. Različite strane međusobno se bore, potaknute grlatim i neumjerenim populistima. Tijekom vremena, jedan će pojedinac početi pobjeđivati sve protivnike. Uz obećanje da će uspostaviti red preuzet će vlast, a tada se sustav vraća na pravilo jednog čovjeka.³⁵

³⁴ Hermans, M. A., *Polybius' Theory of the Anacyclosis*, PhD, University of Cape Town, Cape Town, 1991., str. 136.

³⁵ Nederman, C. J., *Polybius as Monarchist? Receptions of Histories VI Before Machiavelli*,

Rim je trajao dugo. Republika je oblikovala organizaciju vlasti pogodnu za sve okolnosti života: u normalnim okolnostima Rim je imao *ustavnu vladu*, dok bi u izvanrednim okolnostima kada je *spas domovine bio vrhovni zakon* otvarali bi vrata *ustavnoj diktaturi* nositelj koje je imao mandat vratiti državu u prijašnje stanje mira. U dugom razdoblju trajanja Rim nikada nije bio ustavna demokracija.³⁶

Širenje konstitucionalizma nakon revolucija u XVIII. st. afirmiralo je teoriju i praksu ustavnih demokracija. No, društvene krize koje se neumitno javljaju s vremena na vrijeme kao da kažu da i ustavni oblici organizacije vlasti imaju svoj rok trajanja. I danas je na djelu društvena, ekonomska, politička i kulturna kriza, a s njom i sve evidentnija erozija kulturne i institucionalne obrane ustavnih demokracija.³⁷ U Rimu je ta degeneracija počela postupno i javila se gotovo neprimjetno sredinom II. st. pr. n. e. Danas je taj proces evidentan u suvremenim državama, počevši od do jučer najuglednijih demokracija (SAD) pa do onih koji se još bore za potpuniju afirmaciju njenih načela (Republika Hrvatska).³⁸

4.2. *Polybius redivivus*: Balkin o ciklusima režima, polarizacije i ustavnog propadanja

Za najveći broj trezvenih komparativnih konstitucionalista odavno nije sporno da je američki politički sustav postao duboko nefunkcionalan. Danas samo manjina Amerikanaca vjeruje da SAD ide u dobrom smjeru, dok većina vjeruje da ova pionirska zemlja ustavne demokracije klizi po nizbrdici. Sve je

c.1490–c.1515, *History of Political Thought*, vol. 37, br. 3, 2016., str. 461 – 479; Podes, S., *Polybius and His Theory of 'Anacyclosis' Problems of Not Just Ancient Political Theory*, *History of Political Thought*, vol. 12, br. 4, 1991., str. 577.

³⁶ “Rimska republika je od samog početka bila ustavna vlada u punom smislu riječi. Tijekom pola tisućljeća, politički proces *civitas* pratio je zajednički dogovorene obrasce ponašanja za vršenje javne vlasti, koje su manifestirale određene institucije i bile uspostavljene, povremeno, čak i u statutarnom obliku – sve s namjerom obuzdavanja apsolutne ili neograničene moći izabраниh magistrata. Međutim, iz posebnih razloga povezanih s klasnim raslojavanjem rimskog društva, ustavna vlast nikada nije pretvorena u ustavnu demokraciju.” Loewenstein, K., *Constitutions and Constitutional Law in the West and in the East*, *The Indian Journal of Political Science*, vol. 30, br. 3, 1969., str. 203 – 248.

³⁷ Gerhardt, M. J., *op. cit.* u bilj. 15.

³⁸ Repucci, S.; Slipowitz, A., *Freedom in World 2021 – Democracy Under Siege*, Freedom House, 2021., dostupno na: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> (19. 11. 2022.). V. Smerdel, B., *The Crisis of Democratic Constitutionalism and the Prospects of Further Democratic Transition in Croatia*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 69, br. 1, 2019., str. 5 – 35.

više analiza koji stanje američke ustavne demokracije opisuje “kaotičnim”, “turbulentnim” i “katastrofalnim”. Nevjerojatan uspon *Donald* *Trumpa* na vlast i njegova izborna pobjeda 2016. uveli su političku disfunkcionalnost Amerike u posebno zabrinjavajuću fazu. *Trumpizam* kao najveći poremećaj u američkoj predsjedničkoj povijesti samo je simptom dubljih problema političke kulture i ustavnog dizajna.

Potonja su obilježja jasno istaknula ozbiljnu zabrinutost zbog budućnosti demokracije u Americi. Koristeći instrumente ustavne teorije i političkih znanosti, *J. M. Balkin* je pokušao objasniti zbivanja u aktualnoj američkoj politici.³⁹ Balkin je uvjeren da se nova američka stvarnost, osobito od početka XXI. st., ne može više razumjeti i objasniti starim ustavnim teorijama koje se temelje na linearnoj viziji vremena (*originalism, living constitution*). Jedina ustavna teorija koja je primjerena sadašnjem trenutku je *teorija ciklusa ustavnog vremena* (*The Cycles of Constitutional Time*). Ciklusi ustavnog vremena nude promjenu teme. Balkin ističe da je riječ o “pokušaju pisanja ustavne teorije dok kuća gori”.⁴⁰

³⁹ Jack M. Balkin je profesor ustavnog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta Yale. Doktorirao je filozofiju (Cambridge) i pravo (Harvard). Član je Američke akademije znanosti i umjetnosti i Američkog pravnog instituta. Autor je više od 140 članaka iz različitih područja, uključujući ustavnu teoriju, slobodu govora, reproduktivna prava, jurisprudenciju i teoriju ideologije. Osnovao je i uređuje grupni blog *Balkinization*; objavljivao je u nizu najuglednijih publikacija (*The New York Times, Atlantic, New Republic...*). Objavio je: *The Cycles of Constitutional Time; Democracy and Dysfunction* (zajedno sa S. Levinsonom); *Living Originalism; Constitutional Redemption: Political Faith in an Unjust World; Processes of Constitutional Decision-making; Cultural Software: A Theory of Ideology; The Laws of Change: I Ching and the Philosophy of Life; What Brown v. Board of Education Should Have Said*.

⁴⁰ Najpoznatiju verziju ciklusa u politici prvi je dao Polibije, tvrdeći da su režimi kružili između monarhije, aristokracije i demokracije, pri čemu se svaki oblik pogoršavao i vodio u sljedeći. V. Polibije, *Histories*, VI, str. 299 – 315 (trans. by W. R. Patton, F. W. Walbank and Christian Habicht, Loeb Classical Library, 2011.). Polibijev koncept ciklusa i neizbježna korupcija oblika vladavine utjecali su na talijanske renesansne mislioce poput Machiavellija i, na kraju, kroz više transformacija, na *founding fathers* generaciju u Sjedinjenim Državama. Vidi opširnije kod Pocock J. G. A., *The Machiavellian moment: Florentine political thought and the atlantic republican tradition*, 2nd ed., Princeton University Press, Princeton, 2003., str. 189, 401, 526, 539, 545, 548. O teoriji “ciklusa” (*cycles*) odnosno “ciklusima ustavnog vremena” (*Cycles of Constitutional Time*) više kod Levinson, S.; Balkin, J. M., *Constitutional Crises*, University of Pennsylvania Law Review, vol. 157, br. 3, 2009., str. 707 – 753; Levinson, S., *Cock-eyed Optimist Meets Chicken Little: Jack Balkin on the American Future*, Missouri Law Review, vol. 86, br. 2, 2021., str. 555 – 570; Levinson, S.; Balkin, J. M., *op. cit.* u bilj. 30, str. 218. V. Mount, F., *Be there. Will be wild. The base, the coup, the counter-and what we might expect from a second Trump term. Review of Rothkopf, D., American Resistance - The Inside Story of how Deep State saved the Nation*, and Mogelson L., *The*

Prema Balkinu američka ustavna teorija mora danas prije svega otvoriti sljedeća pitanja: Prvo, što je točno pošlo po zlu s ustavnim sustavom SAD-a? Zašto je službena politika tako očigledno nefunkcionalna? Kako su se deformirale ili oštetile institucije samouprave – uključujući institucije civilnog društva? Treba li SAD novi ustav ili je najveći problem pitanje političke kulture i institucija? Drugo, što se hitno mora napraviti kako bi se popravila šteta učinjena američkoj demokraciji? Treće, koje se reforme mogu provesti, bilo kroz ustavne amandmane ili drugim raspoloživim ustavnim sredstvima, kako bi se na duže staze ojačala američka ustavna demokracija? Četvrto, koje se institucije mogu podržati ili stvoriti da se američka ustavna demokracija suoči s izazovima koji dolaze? Za sva navedena pitanja Balkin se koristi skupnim nazivom *konstitucionalne dijagnoze* (ustavna reforma, ustavno održavanje...).

Za spas američke demokracije njeni građani trebaju razumjeti *cikluse ustavnog vremena*. Tri su takva ciklusa na djelu u američkoj političkoj stvarnosti. *Prvi ciklus* obuhvaća uspon i pad političkih režima u američkoj povijesti. *Drugi ciklus* odnosi se na pojave polarizacije i depolarizacije, a *treći* na propadanje i obnavljanje institucija republikanske vlasti (ciklus ustavnog truljenja i ustavne obnove). Svaki od njih djeluje na različitoj vremenskoj ljestvici. U zajedničkoj interakciji, ova tri ciklusa – uspon i pad režima, polarizacija i depolarizacija, te truljenje i obnova – stvaraju konstitucionalno vrijeme.⁴¹

Prvi ciklus Balkin preuzima iz teorije predsjedničkih režima *Stephena Skowroneka*, koju rekonceptualizira kao teoriju “ustavnih režima” kojima dominiraju stranke. Osnovna je ideja da jedna od dviju stranaka ima tendenciju dominirati politikom na dulje razdoblje. Tijekom vremena, međutim, režim puca ili se ne uspijeva prilagoditi promijenjenim političkim i ekonomskim uvjetima, a na njegovo mjesto dolazi nova dominantna koalicija. Šest je takvih ciklusa zabilje-

Storm is Here - America on the Brink, TLS, 18. 11. 2022., dostupno na: <https://www.the-tls.co.uk/articles/american-resistance-david-rothkopf-the-storm-is-here-luke-mogelson-trump-book-review-ferdinand-mount/> (2. 12. 2022.), str. 3 – 4; Levinson, S., *Jack Balkin as the Picasso of the Constitutional Theorists*, *University of Illinois Law Review*, vol. 3, 2012., str. 712 *et passim*.

⁴¹ Pojmom “ustavno vrijeme” prvi se koristio Richard Alexander Izquierdo u tekstu *The Architecture of Constitutional Time* (*William & Mary Bill of Rights Journal*, vol. 23, br. 4, 2015., str. 1089, 1091), koji ga je definirao kao “izvanredne povijesne događaje koji destabiliziraju režim i otvaraju prostor za nova tumačenja i konstrukcije za promjenu ili dopunu ustavnih značenja”. No, Izquierdo i Balkin zapravo adaptiraju pojam *political time* S. Skowroneka iz knjige *Presidential Leadership in Political Time: Reprise and Reappraisal*, University Press of Kansas, Lawrence, 2008.). Ondje se “političko vrijeme” odnosi na konstitutivne cikluse ustavnog vremena: uspon i pad političkih režima.

ženo u američkoj povijesti, a dva su posljednja bila režim *New Deal* i *Reaganova era*. To je doba, tvrdi Balkin, završilo.

Drugi je ciklus “polarizacija” koju pokreće ekonomska nejednakost. Polarizacija je bila vrlo visoka u američkom “zlatnom dobu”⁴², a smanjuje se opadanjem nejednakosti. Polarizacija je ponovno porasla početkom 1970-ih, potkraj široke krize, u svitanje drugog američkog “zlatnog doba” kada počinje prosperitet.

Treći ciklus, konstitucionalno “truljenje i obnova”, predstavlja najintrigantniji dio Balkinove teorije. On ponajprije upućuje na znatnu razliku između propadanja i ustavne krize kada je u pitanju sam ustavni sustav. Balkin je nadašve precizan u pogledu onoga što podrazumijeva pod “ustavnom truleži”.

Ustavna trulež ili propadanje proces je kroz koji ustavni sustav tijekom vremena postaje manje demokratski i manje republikanski, proces u kojemu se javni službenici sve više orijentiraju na potragu za vlastitim bogatstvom ili su sve više usmjereni na servisiranje interesa (sluganstvo) relativno malog broja vrlo moćnih pojedinaca. Zahvaljujući njima, demokracija i republikanizam propadaju. Na djelu je ustavna trulež. Ovo stanje podrazumijeva i postupno rušenje političkih normi međusobne snošljivosti i poštenog političkog nadmetanja, kao i gubitak povjerenja među građanima, između javnosti i državnih dužnosnika te među dužnosnicima različitih stranaka.⁴³

Balkin identificira tri razdoblja ustavne truleži u SAD-u: to su 1850-e, zatim tzv. *Gilded era* (1870. – 1900.), te suvremeno “drugo zlatno doba”. Balkinova “trulež” je zapravo ono što su *Thomas Jefferson* i njegovi prijatelji nazivali “korupcijom”. *New Deal*, regulatorna eksplozija 1970-ih i alarmantan stupanj pasivnosti u Kongresu te proces jačanja izvršne vlasti u posljednja dva desetljeća lako se mogu prikazati da izgledaju kao (ciklička?) trulež. Ciklusi međusobno djeluju. Polarizacija dovodi do truleži, a trulež zauzvrat potiče polarizaciju. Danas je SAD na vrhuncu polarizacije i na vrhuncu korupcije, a time i na prekretnici u pogledu ustavnih režima. To stanje, piše Balkin, zapanjujuće je slično uvjetima “zlatnog doba”. Tko ili što onda daje nadu za ustavnu obnovu?

U knjizi o ciklusima ustavnog vremena Balkin spominje četvrti i *peti ciklus*, koji se odnose na jurisprudenciju i “sudsko vrijeme”. Predsjednici, političke stranke, čak i profesori prava teže oblikovanju svojih jurisprudencijskih stajališta – o sudbenoj dimenziji “popustljivosti nasuprot aktivizmu” – u skladu s

⁴² Američko zlatno doba (*Gilded Age*) je razdoblje brzog ekonomskog napretka od 1870. do 1900. koji se prije svega odvijao na sjeveru i zapadu Sjedinjenih Američkih Država.

⁴³ Mount, F., *op. cit.* u bilj. 40.

potrebama vremena. Neprijateljstvo zagovornika *New Deal*a prema federalnim sudovima na kraju je ustupilo mjesto aktivizmu suda *Warren-Brennan*. Originalizam je također prešao put od poštovanja do "sudskog angažmana", iz istih strukturalnih razloga. Naravno, nova dominantna koalicija neće željeti da se "stari" sudovi petljaju s njezinim programom. Međutim, kako se novi režim učvršćuje i postavlja vlastite suce, javlja se i nastojanje da mobilizira sudove za svoj program. Jednako tako, nastoji se ubrzati imenovanje prijateljski nastrojenih sudaca onda kada se režim primiče svojem kraju, kao što se dogodilo u Trumpovu mandatu.

Očekuje se da će se sudovi tijekom vremena uskladiti s dominantnom koalicijom, kontrolirati pravila igre i disciplinirati one koji odstupaju (osobito "neposlušne" države). Ovdje se pokazuje važnom razlika između *političkog* i *sudskog vremena*. Sada se SAD suočava sa situacijom s kojom se ova ustavna demokracija nije konfrontirala od ranih 1930-ih; savezno pravosuđe u sukobu je s političkim koalicijama koje zauzimaju barem polovicu političkog prostora Amerike i koje ne namjeravaju nestati. U tom okruženju, predviđa Balkin, pravosuđe bi moglo pogoršati polarizaciju i ustavnu trulež. Naoružan prilično agresivnim oblikom originalizma, Vrhovni sud će nastaviti "boriti se protiv kulturnih ratova" i "oblikovati vlastitu optužnicu u dijalogu s konzervativnim parničarima", koji će se obraćati Sudu upravo zato što bi ova institucija mogla biti "jedina institucija u kojoj konzervativni republikanci mogu ostvariti značajne političke pobjede".⁴⁴

Prava nada da bi se ciklusi mogli okrenuti, tvrdi profesor Balkin, jest fraktura stranačke strukture. Dobre se stvari mogu dogoditi onda kada se ustavna trulež toliko zgadi Amerikancima da se reformski pokreti započnu razvijati u obje stranke. To potiče mijenjanje stranačkih koalicija, kao i promjenu najvažnijih pitanja za državu, čime započinje depolarizacija. Depolarizacija, zauzvrat, stvara mogućnost novih političkih inicijativa koje se križaju s dvostranačkim koalicijama, kao i prigode za reforme dobre uprave. Kao što je prvo zlatno doba na kraju ustupilo mjesto progresivnoj eri, tako bi i drugo američko zlatno doba moglo proizvesti ustavnu obnovu, pod uvjetom da se za nju iskoristi šansa. Dakako, ostaje vidjeti kakav će biti ishod. Ali, Balkinova zaključna misao i poruka javnosti ipak ostavlja nadu:

"Što god se dogodilo, planovi politike deset godina u budućnosti vjerojatno će izgledati drugačije od politike koju sada trpimo..."

⁴⁴ Balkin, J. M., *The Cycles of Constitutional Time*, Oxford University Press, Oxford, 2020., str. 159.

ustavni razvoj se ne kreće u ravnim linijama. Ide u ciklusima, a na djelu ih je više... ciklus konstitucionalne truleži i obnove... ciklus polarizacije i depolarizacije. Tu je i ciklus uspona i pada političkih režima. Kad se svi ovi ciklusi poslože na posebno nesretan način, zemlja prelazi u politički mrak, pomrčinu demokracije. Ali baš kao i pomrčina na 21. kolovoza 2017., tama ne traje vječno. Zapravo, traje samo nekoliko minuta u široj shemi stvari. Možda to sada nećete vidjeti, ali obećavam... ova pomrčina je samo privremena.”⁴⁵

5. ZAKLJUČAK

Korištenje klasičnih izvora, kako rimskih tako i grčkih, provlači se kroz literaturu konstitucionalizma poput “crvene niti”. U tom otkrivanju izravnog odnosa između klasične prošlosti Zapada i institucija suvremene ustavnodemokratske države njezini heroji, stvarni ili izmišljeni, često se uspoređuju s rimskim svijetom. Za pravnike općenito, afinitet prema “latinitetu” i prema rimskoj antici, njihova apologija ili kritika velikih rimskih postignuća na planovima politike i prava gotovo da je njihova “prirodna” sklonost, s obzirom na golem utjecaj koji je recepcija rimskog prava imala na evoluciju pravnih sustava Zapadnog svijeta. Ovu relaciju možda najpotpunije ilustrira *Carl Schmitt* u jednom intervjuu iz 1971. godine u kojem ističe veliki značaj svoje mladenačke odluke da prvotni studij filologije zamijeni studijem prava.⁴⁶ U *Političkoj teologiji* Schmitt objašnjava da su teologija i jurisprudencija “operirali strukturalno kompatibilnim konceptima” pokazujući tako “sustavnu strukturu srodnost”. Njegov interes za tu strukturu tvorio je u stvari interes za povijesni kontinuum koji seže od klasične prošlosti Grčke i Rima do kršćanske teologije, te konačno do moderne pravne znanosti.

Fascinacija modernog konstitucionalizma s “dimenzijom nestabilnosti” u politici i vitalna potreba da se među institucijama javnog prava uspostavi stanje ravnoteže jedna je od najvažnijih značajki tog dugog povijesnog kontinuuma razvoja države i prava. O toj potrazi i svim mogućim preprekama za uspostavu i održavanje ravnoteže uvelike svjedoči i iskustvo rimske države te stalne promjene njezinih političkih oblika i javnog prava. Sličan tegobni proces potrage za novom ravnotežom, njezinom afirmacijom i stabilizacijom karakterizira i

⁴⁵ Balkin, J. M., *op. cit.* u bilj. 15, str. 296. Ovdje Balkin spominje totalnu pomrčinu Sunca koja je 21. kolovoza 1970. prekrila SAD od zapadne sve do istočne obale.

⁴⁶ Opširnije u: Suuronen, V., *Mobilizing the Western tradition for present politics: Carl Schmitt's polemical uses of Roman law, 1923–1945*, *History of European Ideas*, vol. 47, br. 5, 2021., str. 748 – 772.

suvremeni životni prostor s geopolitičkim, ekonomskim i političkim uvjetima koji determiniraju postojanje suvremene ustavnodemokratske države. I sve bi u budućnosti moglo ispasti dobro, pod uvjetom da legije novoga i obnovljenoga doba dobro promisle pod kojim će to bojnim pokličem ili sloganom na stijegu nastupati na političkom polju. Poželjno je da to bude neki borbeniji i optimističniji slogan, sasvim drugačiji od onog paradoksalnog i zajedljivog slogana *gattopardisma*, zapravo *motta* princa od *Lampeduse* u kojemu zapravo nema nika-kve vjere u stvarne promjene koje zaziva. A on glasi, podsjetimo: “*Se vogliamo che tutto rimanga com’è, bisogna che tutto cambi.*”⁴⁷

LITERATURA

- Bačić, A., *Klasici moderne debate o konstitucionalizmu: C. H. McIlwain, C. J. Friedrich i F. A. Hayek*, *Politička misao*, vol. 36, br. 1, 1999., str. 140 – 152.
- Bačić, A., *Konstitucionalisti klasični i moderni*, Pravni fakultet u Splitu, Split, 1996.
- Bailyn, B., *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 2017.
- Balkin, J. M., *A Symposium on Jack M. Balkin’s The Cycles of Constitutional Time. How to Do Constitutional Theory While Your House Burns Down*, *Boston University Law Review*, vol. 101, 2021., str. 1723 – 1770.
- Balkin, J. M., *The Recent Unpleasantness: Understanding the Cycles of Constitutional Time*, *Indiana Law Journal*, vol. 94, br. 1, 2019., str. 253 – 293.
- Beard, M., *SPQR – Povijest starog Rima*, Školska knjiga, Zagreb, 2018.
- Beard, M., *Why ancient Rome matters to the modern world*, *Guardian*, 2. 10. 2015., dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2015/oct/02/mary-beard-why-ancient-rome-matters> (19. 11. 2022.).
- Carsana, C., *Polybius and Roman Political Culture*, u: Arena, W. et al. (ur.), *A Companion to the Political Culture of the Roman Republic*, Wiley, Hoboken, 2021., str. 107 – 124.
- Gerhardt, M. J., *Crisis and Constitutionalism*, *Montana Law Review*, vol. 63, 2002., str. 277 – 299.
- Held, H.-R., *In memoriam Marko Petrak (1972. – 2022.)*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 72, br. 3, 2022., str. 947 – 954.

⁴⁷ Thompson, H. M., *Disorder: Hard Times in the 21st Century*, Oxford University Press, Oxford, 2022., str. 384; Gautam, P., *Paradox at the heart of ‘The Leopard’*, *Financial Times*, October 23, 2010.; <https://www.ft.com/content/45bb2ef4-de3a-11df-9364-00144feabdc0> (19. 11. 2022.).

- Hermans, M. A., *Polybius' Theory of the Anacyclosis*, PhD, University of Cape Town, Cape Town, 1991.
- Isenberg N.; Burnstein A., *The Problem of Democracy – The Presidents Adams Confront the Cult of Personality*, Penguin, New York, 2020.
- Izquierdo, R. A., *The Architecture of Constitutional Time*, William & Mary Bill of Rights Journal, vol. 23, br. 4, 2015., str. 1089 – 1142.
- Levinson, S., *Cock-eyed Optimist Meets Chicken Little: Jack Balkin on the American Future*, Missouri Law Review, vol. 86, br. 2, 2021., str. 555 – 570.
- Levinson, S., *Jack Balkin as the Picasso of the Constitutional Theorists*, University of Illinois Law Review, vol. 3, 2012., str. 711 – 722.
- Levinson, S.; Balkin J. M., *Democracy and Dysfunction*, The Chicago University Press, Chicago, 2019.
- Levinson, S.; Balkin, J. M., *Constitutional Crises*, University of Pennsylvania Law Review, vol. 157, br. 3, 2009., str. 707 – 753.
- Levy, J., “A republic if you can keep it”: Elizabeth Willing Powel, Benjamin Franklin, and the James McHenry Journal, Blog: Unfolding History, Manuscripts at the Library of Congress, 6. 1. 2022., dostupno na: <https://blogs.loc.gov/manuscripts/2022/01/a-republic-if-you-can-keep-it-elizabeth-willing-powel-benjamin-franklin-and-the-james-mchenry-journal/> (19. 11. 2022.).
- Lintott, A., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Loewenstein, C., *Review: Constitutionalism, Ancient and Modern. By Charles Howard McIlwain*, American Political Science Review, vol. 34, br. 5, 1940., str. 1000 – 1002.
- Loewenstein, K., *Constitutions and Constitutional Law in the West and in the East*, The Indian Journal of Political Science, vol. 30, br. 3, 1969., str. 203 – 248.
- Matyszak, P., *Chronicle of the Roman Republic: The Rulers of Ancient Rome from Romulus to Augustus*, Thames & Hudson, London, 2008.
- McIlwain, C. H., *Constitutionalism Ancient & Modern*, Cornell University Press, Ithaca, 1947.
- Mellor, R., *Review: Watts, E., The Eternal Decline and Fall of Rome: The History of a Dangerous Idea*, Los Angeles Review of Books, 8. 10. 2021.
- Mommsen, T., *Römisches Staatsrecht*, 1875., online izdanje Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Mount, F., *Be there. Will be wild. The base, the coup, the counter-and what we might expect from a second Trump term. Review of Rothkopf, D., American Resistan-*

- ce - *The Inside Story of how Deep State saved the Nation, and Mogelson L., The Storm is Here - America on the Brink*, TLS, 18. 11. 2022., dostupno na: <https://www.the-tls.co.uk/articles/american-resistance-david-rothkopf-the-storm-is-here-luke-mogelson-trump-book-review-ferdinand-mo-unt/> (2. 12. 2022.).
- Nederman, C. J., *Polybius as Monarchist? Receptions of Histories VI Before Machiavelli, c.1490–c.1515*, *History of Political Thought*, vol. 37, br. 3, 2016., str. 461 – 479.
- Pellegrino, P., *The Virtue of Roman Law and its Influence on U.S. Constitution and Jurisprudence*, u: *Digital Transformation: The Harmonic Convergence of People, Culture, Process, and Technology in the New Normal*, ToKnowPress, dostupno na: <https://ideas.repec.org/h/tkp/mklp22/72.html> (3. 12. 2022.).
- Pocock J. G. A., *The Machiavellian moment: Florentine political thought and the atlantic republican tradition*, 2nd ed., Princeton University Press, Princeton, 2003.
- Podes, S., *Polybius and His Theory of 'Anacyclosis' Problems of Not Just Ancient Political Theory*, *History of Political Thought*, vol. 12, br. 4, 1991., str. 577 – 587.
- Prévost, X., *Jacques Cujas (1522-1590), Jurisconsulte humaniste*, Droz, Genève, 2015.
- Prévost, X., *Jacques Cujas (1522–1590)*, u: Descamps, O.; Domingo, R. (ur.), *Great Christian Jurists in French History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019., str. 134 – 148.
- Repucci, S.; Slipowitz, A., *Freedom in World 2021 – Democracy Under Siege*, Freedom House, 2021., dostupno na: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> (19. 11. 2022.).
- Richard, C. J., *Twelve Greeks and Romans Who Changed the World*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2003.
- Ricks, T. E., *First Principles: What America's Founders Learned from the Greeks and Romans and How That Shaped Our Country*, Harper, New York, 2020.
- Skowronek, S., *Presidential Leadership in Political Time: Reprise and Reappraisal*, University Press of Kansas, Lawrence, 2008.
- Smerdel, B., *The Crisis of Democratic Constitutionalism and the Prospects of Further Democratic Transition in Croatia*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 69, br. 1, 2019., str. 5 – 35.
- Straumann, B., *Crisis and Constitutionalism: Roman Political Thought from the Fall of the Republic to the Age of Revolution*, Oxford University Press, New York, 2016.

- Strauss, L., *McIlwain, Ch. Howard, Constitutionalism, Ancient and Modern (Book Review)*, *Social Research*, vol. 9, br. 1, 1942., str. 149 – 151.
- Suuronen, V., *Mobilizing the Western tradition for present politics: Carl Schmitt's polemical uses of Roman law, 1923–1945*, *History of European Ideas*, vol. 47, br. 5, 2021., str. 748 – 772.
- Thompson, H. M., *Disorder: Hard Times in the 21st Century*, Oxford University Press, Oxford, 2022.
- Trompf, G. W., *The Polybian Anacyclosis or Cycle Of Government*, u: *idem, The Idea of Historical Recurrence in Western Thought*, University of California Press, Berkeley, 1979.
- Vile, M. J. C., *Constitutionalism and the Separation of Powers*, Liberty Fund, Indianapolis, 1998.
- Watts, E. J., *Mortal Republic: How Rome Fell Into Tyranny*, Basic Books, New York, 2018.
- Watts, E. J., *The Fall of Rome and the Lessons for America*, *Time*, 15. 12. 2018., dostupno na: <https://time.com/5478197/the-fall-of-rome-and-the-lessons-for-america/> (19. 11. 2022.).

Summary

Arsen Bačić*

Petar Bačić**

**ON THE RELEVANCE OF THE CONSTITUTIONAL
LEGACY OF SPQR AND ITS SIGNIFICANCE FOR
CONTEMPORARY CONSTITUTIONALISM**

The text emphasizes the need to study the historical Roman constitution, as an integral part of the comprehensive analysis of the sources of the ideological apparatus of the contemporary constitutional democratic state. The authors remind us of the methodological instruction from T. Mommsen's Staatsrecht that the said studies are not only a unique direction towards understanding SPQR constitutionalism and its legate, but also constitute an approach that enables conclusions regarding results that are not temporally and substantively limited, nor are they – “so much as narrowly legalistic as it is often thought”. Thanks to the choice of an open and broad approach of modern constitutional legal analysis, which is guided by the thought: the constitution is culture (P. Habermas), the continuity and vitality of new knowledge about the old topics of government and freedom, property and owner, wealth and poverty, class and classless society is strengthened as unchanging constants of the constitutional system of the contemporary state and society.

Keywords: SPQR ; constitution ; classical and modern constitutionalism ; crisis of contemporary constitutionalism

* Arsen Bačić, Ph. D., Fellow of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Zrinski trg 11, 10000 Zagreb; *professor emeritus*, Faculty of Law, University of Split, Domovinskog rata 8, 21000 Split; arsen.bacic@xnet.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6849-1107

** Petar Bačić, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Split, Domovinskog rata 8, 21000 Split; petar.bacic@pravst.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6991-8272